

Eikenhakhout

*Verlag veldwerkplaats Droog zandlandschap
7 oktober 2008, Oudemirdum (Gaasterland)*

Inleiders: Patrick Jansen (Probos) en Anne Gersjes ('gebiedskenner', Vereniging Bosk en Greide)

Excursie door Rienk Witte (Staatsbosbeheer), Jan Schram (Fryske Gea) en de heer De Gelder (particulier eigenaar)

Tot aan het begin van de twintigste eeuw was hakhout het belangrijkste bostype in Nederland. Eikenstammen werden regelmatig afgezet en groeiden dan weer uit. Het hout werd deels gebruikt voor de bouw, maar het overgrote deel ging naar de ovens van bakkers en palingrokers en vooral ook werd er geoogst voor het eekhout voor de leerlooierijen. Vaak werden deze bossen op woeste gronden aangelegd maar in de hoogtijdagen van de hakhoutcultuur, zo rond 1870, werden zelfs goede landbouwgronden gebruikt voor het eikenhout. Die functies heeft het Nederlandse bos inmiddels allang verloren en de eikenhakhoutbossen zijn doorgesloten, verwaarloosd en uitgegroeid via een spaartelgenbos tot de nu overbekende gemengde bossen met de nodige eiken.

Volgens Patrick Jansen van Probos en inleider van deze veldwerkplaats, is het jammer dat er zo veel hakhoutbos verloren is gegaan. Er is daarmee namelijk niet alleen een belangrijk cultuurhistorisch interessant fenomeen verdwenen, maar ook ecologisch zeer interessante bossen.

Hakhoutbeheer in het verleden

Gebiedskenner Anne Gersjes vertelt over zijn herinneringen aan het hakhoutbeheer en de conclusie kan niet anders zijn dan dat er hier in Gaasterland sprake was van een echte hakhoutcultuur. Om in tijde van armoede nog wat extra's te kunnen verdienen ging Gersjes als zesjarig jongetje al in de winterdag met zijn vader mee het bos in. "Gaasterland was toentertijd een soort groot dambord: het was een patroon van aaneengesloten bosjes die allemaal in een ander stadium zaten. Sommige kaal, want net gerooid, andere juist dicht. Die open ruimte midden in de bossen vond ik heerlijk, op dat kale zand, met die droge warmte en dan allerlei vogels en vlinders. De rabatten waarop het hakhout stond was ongeveer 7,5 meter breed, dan een smalle sloot. Dat herhaalde zich vijf keer en dan kwam er een brede sloot. We begonnen altijd met het rijshout en dan pas gingen we kappen. Het essenhout werd al apart gehouden voor de bezems. De takken gingen naar de bakker, de palen verkochten we aan de boeren. Later gingen er ook takken naar de waterkering in Zeeland. Op de pas gekapte stukken zaten heel veel vogels en wij mochten als kind dan eieren rapen. We haalden maximaal twee eieren per nest er uit. Een daarvan aten we thuis op, de andere verkochten we en daarvan mochten we de halve opbrengst houden."

Noemberbomen

De bossen in Gaasterland waren van pakweg vijf grote landgoedeigenaren. Die lieten door hun rentmeester jaarlijks een veiling organiseren voor wie het hout mocht

verslepen. Om nu toch een goed zicht op het bos te houden en ook voor de administratie, werd ter onderscheid van de verschillende leeftijdsklassen een systeem Noemberbomen toegepast. Elk perceel werd gemarkeerd door een boom met een uniek nummer: de Noemberboom. Op deze wijze werd er een juist beheer op de juiste percelen gewaarborgd. De Noemberbomen waren destijds bovendien bedoeld voor het vangen van lijsters. In deze bomen werden bessen gehangen waar de vogels op af kwamen om ze vervolgens te vangen in een strop, gemaakt van paardenhaar. Verschillende lijstersoorten werden op deze manier gevangen zoals de grote zanglijster, de beflijster, de koperwiek en de huislijster. Deze vangsten van lijsters vormden voor vele Gaasterlanders in de herfst een belangrijke bron van inkomsten. Nog steeds zijn deze vaak dikke bomen op de hoeken van percelen te zien en zijn ze ook als zodanig beschermd.

Laanbomen

Volgens Gersjes wordt de hakhoutcultuur nog steeds bedreigd. De Noemberbomen worden dan weliswaar beschermd, maar andere natuurmaatregelen vindt hij maar niets. “Hogere waterstanden zoals ze hier de afgelopen tijd wel eens hebben ingesteld op sommige plekken, is niet goed voor het eikenhakhout. Ook zijn de bossen nu veel te donker geworden zodat er geen ondergroei meer staat. Het is te veel gevraagd om nu het hakhoutbeheer weer helemaal terug te krijgen, maar ik denk wel dat je dat soort open stukken bos kunt terug krijgen. Daarom denk ik dat het belangrijk is om bijvoorbeeld de laanbomen vrij te zetten. Nu staat het bos vaak tot tegen de laanbomen aan. Jammer van de laanbomen en van het naastgelegen bos. Zet die maar eens dertig meter terug en je krijgt al veel meer variatie.” Gersjes sluit af met de hartenkreet dat de CO₂-subsidies misschien maar eens ingezet moeten worden voor het hakhoutbeheer: jong bos, hakhout dus, vangt CO₂ in en produceert zuurstof. Oud en natuurlijk bos met rottend materiaal vraagt juist zuurstof en produceert juist CO₂. Het zou dus goed voor het klimaat zijn om het eikenhakhout weer in ere te herstellen.

Hakhoutbeheer terug in de praktijk?

Terug naar Patrick Jansen, directeur van Probos. Volgens hem zijn er voldoende cultuurhistorische redenen om waar mogelijk de eikenhakhoutcultuur in ere te herstellen. En natuurlijk zijn er ook de nodige ecologische redenen. Die ecologische waarden werden eigenlijk pas echt goed onderkend in de jaren zestig. Het bleek dat die bossen erg veel planten en diersoorten herbergden. Niet zo heel vreemd want het hakhoutsysteem bestond uit het cyclisch oogsten van relatief kleine percelen. Daardoor konden soorten zich altijd goed handhaven en waren alle stadia van kaal tot dicht bos aanwezig.

Tijdstip van oogsten

De vraag is nu of het nog mogelijk is om het inmiddels uitgegroeide hakhoutbos weer te herstellen. Jansen heeft onderzoek gedaan naar de oude methoden van hakhoutbeheer en denkt, mede gebaseerd ook op enkele summiere experimenten, dat het mogelijk is om oude bossen weer te herstellen. Om dat duidelijk te maken, vertelt hij eerst over hoe een eikenhakhout beheer er eigenlijk uitziet. Belangrijk is in ieder geval het tijdstip van oogsten. Het liefst een zo lang mogelijke cyclus waarbij je nog net geen echt opgaand bos krijgt. Een cyclische periode van ongeveer 10-15 jaar lijkt geschikt. De velling zelf is eigenlijk altijd handwerk. De takken moeten schuin worden afgezet zodat het water kan aflopen, gebruik een variabele stamhoogte en houdt rekening met de uitsleepmethode. Niet alle methoden zijn namelijk overal toepasbaar en sommige kunnen flinke schade aanrichten. Bij nat weer kunnen rijplaten nog wel eens uitkomst bieden of een methode waarbij een kraan voortdurend het hout overdraait en zo naar de kant brengt. Handmatig zou het beste zijn voor het bos maar dat is vaak te duur als je niet kunt beschikken over vrijwilligers.

Inboeten

Bijna altijd zal het nodig zijn om na de oogst in te boeten. Jansen adviseert dan vooral wel plantsoen te gebruiken van 1,2 of 1,4 meter omdat het anders snel overwoekerd zal zijn. Vraatschade is een probleem, daar kan niemand omheen. Oplossing tegen konijnenvraat is om het hout hoger af te zetten. Ook grotere oppervlakten in een keer oogsten kan helpen omdat er dan altijd wel wat stobben het redden. De ervaringen met takkenkooien zijn wisselend. En tot slot de prunus. Als het niet haalbaar is om veel manuren in te zetten op het uittrekken of geregeld afzagen van prunus, bijvoorbeeld via eigen werk of vrijwilligers, is de bestrijding met round-up de beste oplossing.

Herintroductie?

Rijst de vraag: moeten we nu in al het doorgeschoten hakhoutbos en spaartelgenbos dit beheer weer gaan herintroduceren? De kans op succes zal volgens Jansen afhangen van de geschiedenis van het afzetten, de groeiplaats, de lokale wildvraat, de minimale grootte van het perceel (0,5 hectare) en de wijze van afzetten. Een vuistregel is in ieder geval dat hoe ouder de eiken, hoe kleiner de kans op succes. Grofweg is de kans nog maar eenderde bij een ouderdom van zestig jaar. Let dan wel goed op dat je echt de leeftijd meet en niet de dikte van de stammen.

De bossen van Gaasterland

Buiten in het veld laat Staatsbosbeheer-opzichter Rienk Witte zien welke elementen in het bos nog herinneren aan het hakhoutbeheer. In feite is het een bekend bosbeeld, soms op rabatten, met eiken, douglas en beuk. De Noemberbomen zijn nog herkenbaar. Het beheer valt nog het meest onder de definitie van geïntegreerd bosbeheer: her en der wat 'recreatiebomen' laten staan, gaten maken en zorgen voor een gezonde menging. Hakhoutbeheer terugbrengen is volgens hem hier niet aan de orde. Al zou het maar zijn omdat de recreanten en de mensen uit Gaasterland zelf, dat helemaal niet zouden waarderen.

Rijk botanisch bostype

Het Fryske Gea heeft al wel een stukje hakhoutbeheer, vertelt Jan Schram. Het is een oude singel, voorheen een kerkenpad, die enkele jaren geleden is teruggezet. Een paar overstaanders staan er nog, de eikenstobben groeien redelijk goed uit. Alleen de stammen die wat hoger zijn afgezaagd, redden het over het algemeen niet. Omwille van het publiek zijn er wat besdragers ingeplant zoals lijsterbes en jawel, overal tussen de ingeplante besdragers en de eiken, staat de salomonszegel. Een bewijs van een rijk botanisch bostype.

Het Fryske Gea heeft echter ook een voorbeeld van een minder geslaagd project. Twaalf jaar geleden is een stuk bos afgezet, maar er komt niet een eik weer terug! Waren ze te oud misschien? Het is wel een aardige open plek nu in het bos, maar het is wel jammer dat het eikenhakhout niet terugkomt. Dit experiment heeft het Fryske Gea dan ook laten zien dat er ook gevaren zitten aan het herintroduceren van eikenhakhoutbeheer. Een stukje verder in een mooi gemengd bosperceel, waar bijvoorbeeld nog een bijna 300-jarige wintereik staat, en enkele zeer hoge grove dennen, zal dus geen hakhoutbeheer worden ingevoerd.

Licht, licht, licht

Particulier bosbezitter De Gelder laat weer een halte verder zien dat een experiment van ongeveer 30 jaar oud niet het gewenste resultaat heeft gehad. Er is niet één eik uitgeschoten en we staan in een inmiddels dicht 'bos' van lijsterbessen en een enkele overstaande eik. Die zijn volgens de excursiegangers overigens waarschijnlijk wel de oorzaak van het weinige succes: er zijn er te veel blijven staan zodat het niet licht genoeg was voor de eikenstobben. Ook heeft hij samen met Anne Gersjes een rand van het bos omgevormd tot eikenhakhout. Daar komen de eiken al wel wat beter op maar nog steeds niet optimaal. Ook dat wijten de excursiegangers aan een gebrek aan licht. Het laat zien

hoe belangrijk het is bij eikenhakhout om vooral niet te voorzichtig te werk te gaan. Haal liever iets te veel bomen weg, want dat leidt tenminste tot een mooier bosbeeld.

Reeën

De Gelder heeft vorig jaar nog een perceel afgezet. Hier is genoeg licht, en iedereen kan het zien, de eikenstobben groeien uit. Het vogelkersprobleem is wat De Gelder betreft hier afdoende opgelost. Zelf gaat hij regelmatig alle opslag na met round-up, volgens hem de enige echt afdoende methode. En zolang ook de excursiegangers geen betere oplossing hebben, zal hij er mee doorgaan.

Blijft nog een enkel probleem over: de reeën. Want die zien die verse eikentwijgen wel zitten. Alle mogelijke oplossingen passeren onmiddellijk de revue, variërend van rasteren tot en met tijgerstront neerleggen langs het perceel. Voorlopig zijn die oplossingen geen van allen echt realiseerbaar, betaalbaar of werkbaar.

Meer informatie:

Hakhout, suggesties voor het beheer'. Patrick Jansen en Leen Kuiper, Stichting Probos. ISBN 90-74277-20-9. Dit boekje is nog slechts beperkt beschikbaar en n iet meer via Probos of de boekhandel.

Inleiders:

Rienk Witte: r.witte@staatsbosbeheer.nl

Patrick Jansen: Patrick.Jansen@probos.net

Jan Schram: j.e.schram@fryskegea.nl

Anne Gersjes: Info@boskengreide.nl

